

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

LANGUAGE AND LITERATURE TEACHING

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING ILMIY-METODIK JURNALI

2014-yil. 1-son.

1991-yildan chiqa boshlagan.

Ushbu sonda:

O'ZBEK TILI
TA'LIMI
MUAMMOLARI

5- bet

G'AZAL
MULKINING
SULTONI

17- bet

ALISHER NAVOIY:
«MUHOKAMAT
UL-LUG'ATAYN»

31- bet

BARDAVOM
DAVRALAR
NAFASI

46- bet

*2014-yil 9-fevralda g'azal mulkining sultoni
Nizomiddin Mir Alisher Navoiy tavalludining
573 yilligi butun dunyoda keng nishonlanadi*

ALISHER NAVOIY DAHOSIGA DUNYO BO'YLAB O'RNATILGAN HAYKALLAR

Moskva
(Rossiya)

Boku
(Ozarbayjon)

Vashington
(AQSH)

Ashxobod
(Turkmaniston)

Tokio
(Yaponiya)

Navoiy
(O'zbekiston)

Samarqand
(O'zbekiston)

INDEKS 872

ISSN 2010-5584

9 772010 558000 >

Muassis:

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

O'zbekiston Matbuot va axborot
agentligida 2013-yil 25-iyulda
0055-raqam bilan qayta
ro'yxatga olingan

2014-yil. 1-son.

1991-yildan chiqa boshlagan.

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

LANGUAGE AND LITERATURE TEACHING

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING ILMIY-METODIK
JURNALI

Bosh muharrir:

Bahodir JOVLIYEV

Tahrir hay'ati:

Baxtiyor DONIYOROV
Mamatqul JO'RAYEV
Shahnoza JO'RAYEVA
Islom ZOKIROV
Ulug'bek INOYATOV
Abduhamid MUXTOROV
(Bosh muharrir o'rinbosari)
Nizomiddin MAHMUDOV
Abdug'afur RASULOV
Sirojiddin SAYYID
Ergash UMAROV

Jamoatchilik kengashi:

Muhammadjon ALIYEV
Ergesh ABDUVALITOV
Manzura DADAXO'JAYEVA
Lutfullo JO'RAYEV
Ehsan TURDIQULOV
Valijon QODIROV

Bo'lim muharrirlari:

Shahnoza JO'RAYEVA
(Til o'qitish metodikasi bo'limi)
Dono XO'JAYEVA
(Adabiyot o'qitish metodikasi bo'limi)

Sahifalovchi:

Husan SAFARALIYEV

Matn teruvchi:

Nodira MIRZAAHMEDOVA

Jurnaldan ko'chirib bosilgan maqolalar «Til va
adabiyot ta'limi»dan olindi, deb izohlanishi shart.

Jurnalda nashr etilgan maqolalarda mualliflarning
tahririyat nuqtai nazariga muvofiq kelmaydigan fikr-
mulohazalari bosilishi mumkin.

Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilin-
maydi va muallifga qaytarilmaydi.

Bosmaxonaga 10.01.2014-yilda topshi-
rildi. Ofset usulida chop etildi. Qog'oz
bichimi 60x84¹/₈. Shartli bosma tabog'i 6,0.
«Times» garniturasini. 10, 11 kegl. «Art Paper
business» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent sh. Rahimboboyev ko'-
chasi, 50-uy, 2-kv.

Buyurtma №27. Adadi 12625 nusxa.

MUNDARIJA**2014-YIL – SOG'LOM BOLA YILI!**

Dilbar Normurodova. Shukuhli elda yashash faxr2

MUHARRIR MINBARI

Yangilik amaliyotda qadrl.....3

DOLZARB MAVZU

Xadicha Muhiddinova. O'zbek tili ta'limi muammolari5

DARS – MUQADDAS

Maxfurat Otayeva. Gapning egasi kim?7

Sanobar Abdurahmonova. Yaxshi kishilar hayrati siri10

Maqsuda Sariboyeva. Navoiyning ishqiy-sarguzasht dostoni13

TADBIR SSENARIYSI

Guljamila A'zamxo'jayeva. G'azal mulkingning sultoni17

LET'S LEARN ENGLISH

Lutfullo Jo'rayev. Keling, ingliz tilini o'rganamiz!23

TEACHING ENGLISH

Developing as a teacher26

Developing teachers' English27

ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Valijon Qodirov, Munira Shodmonova. Mumtoz adabiyot
sabog'i28

MUMTOZ ASAR

Alisher Navoiy. «Muhokamat ul-lug'atayn»31

TADQIQOTLAR

Xurshid Do'smatov. Askiya matnida so'z o'yinining fonostilistik
aloqa usullari34

Dilorom Zokirova. O'zbek tilida holat semantik kategoriyasi37

Dilrabo Rustamova. Til – mental ko'zgu39

Husniddin Eshonqulov. Bobur ijodida ko'ngil sofligi va
yaratuvchanlik talqini42

«BILIMLAR BELLASHUVI»GA TAYYORLANING

Barno Umarova. Ona tili va adabiyot fanidan nazorat ishlari44

HOSHIYADAN TASHQARI

Uldona Abdurahmonova. Bardavom davralar nafasi46

Tahririyat manzili:

100129, Toshkent shahri, Navoiy ko'chasi, 30-uy. Telefon: (8-371) 244-04-18,
244-04-15. e-mail: til@sarkor.uz veb-sayt: www.tilvaadabiyot.uz

Muassis:
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

O'zbekiston Matbuot va axborot
agentligida 2013-yil 25-iyulda
0055-raqam bilan qayta
ro'yxatga olingan

2014-yil. 1-son.
1991-yildan chiqa boshlagan.

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

LANGUAGE AND LITERATURE TEACHING

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING ILMIY-METODIK
JURNALI

Bosh muharrir:
Bahodir JOVLIYEV

Tahrir hay'ati:
Baxtiyor DONIYOROV
Mamatqul JO'RAYEV
Shahnoza JO'RAYEVA
Islom ZOKIROV
Ulug'bek INOYATOV
Abduhamid MUXTOROV
(Bosh muharrir o'rinbosari)
Nizomiddin MAHMUDOV
Abdug'afur RASULOV
Sirojiddin SAYYID
Ergash UMAROV

Jamoatchilik kengashi:
Muhammadjon ALIYEV
Ergesh ABDUVALITOV
Manzura DADAXO'JAYEVA
Lutfullo JO'RAYEV
Ehson TURDIQULOV
Valijon QODIROV

Bo'lim muharrirlari:
Shahnoza JO'RAYEVA
(Til o'qitish metodikasi bo'limi)
Dono XO'JAYEVA
(Adabiyot o'qitish metodikasi bo'limi)

Sahifalovchi:
Husan SAFARALIYEV
Matn teruvchi:
Nodira MIRZAAHMEDOVA

Jurnaldan ko'chirib bosilgan maqolalar «Til va
adabiyot ta'limi»dan olindi, deb izohlanishi shart.

Jurnalda nashr etilgan maqolalarda mualliflarning
tahririyat nuqtai nazariga muvofiq kelmaydigan fikr-
mulohazalari bosilishi mumkin.

Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilin-
maydi va muallifga qaytarilmaydi.

Bosmaxonaga 10.01.2014-yilda topshi-
rildi. Ofset usulida chop etildi. Qog'oz
bichimi 60x84¹/₈. Shartli bosma tabog'i 6,0.
«Times» garniturasini. 10, 11 kegl. «Art Paper
business» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent sh. Rahimboboyev ko'-
chasi, 50-uy, 2-kv.

Buyurtma №27. Adadi 12625 nusxa.

MUNDARIJA

2014-YIL – SOG'LOM BOLA YILI!

Dilbar Normurodova. Shukuhli elda yashash faxr2

MUHARRIR MINBARI

Yangilik amaliyotda qadrli.....3

DOLZARB MAVZU

Xadicha Muhiddinova. O'zbek tili ta'limi muammolari.....5

DARS – MUQADDAS

Maxfurat Otayeva. Gapning egasi kim?.....7

Sanobar Abdurahmonova. Yaxshi kishilar hayrati siri10

Maqsuda Sariboyeva. Navoiyning ishqiy-sarguzasht dostoni.....13

TADBIR SSENARIYSI

Guljamila A'zamxo'jayeva. G'azal mulkingning sultoni.....17

LET'S LEARN ENGLISH

Lutfullo Jo'rayev. Keling, ingliz tilini o'rganamiz!.....23

TEACHING ENGLISH

Developing as a teacher.....26

Developing teachers' English.....27

ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Valijon Qodirov, Munira Shodmonova. Mumtoz adabiyot
sabog'i.....28

MUMTOZ ASAR

Alisher Navoiy. «Muhokamat ul-lug'atayn».....31

TADQIQOTLAR

Xurshid Do'smatov. Askiya matnida so'z o'yinining fonostilistik
aloqa usullari.....34

Dilorom Zokirova. O'zbek tilida holat semantik kategoriyasi.....37

Dilrabo Rustamova. Til – mental ko'zgu.....39

Husniddin Eshonqulov. Bobur ijodida ko'ngil sofligi va
yaratuvchanlik talqini.....42

«BILIMLAR BELLASHUVI»GA TAYYORLANING

Barno Umarova. Ona tili va adabiyot fanidan nazorat ishlari44
HOSHIYADAN TASHQARI

Uldona Abdurahmonova. Bardavom davralar nafasi.....46

Tahririyat manzili:

100129, Toshkent shahri, Navoiy ko'chasi, 30-uy. Telefon: (8-371) 244-04-18,
244-04-15. e-mail: til@sarkor.uz veb-sayt: www.tilvaadabiyot.uz

Valijon QODIROV,

Andijon viloyat Pedagog kadrlarni
qayta tayyorlash va malakasini oshirish
instituti dotsenti, fiiologiya fanlari nomzodi,

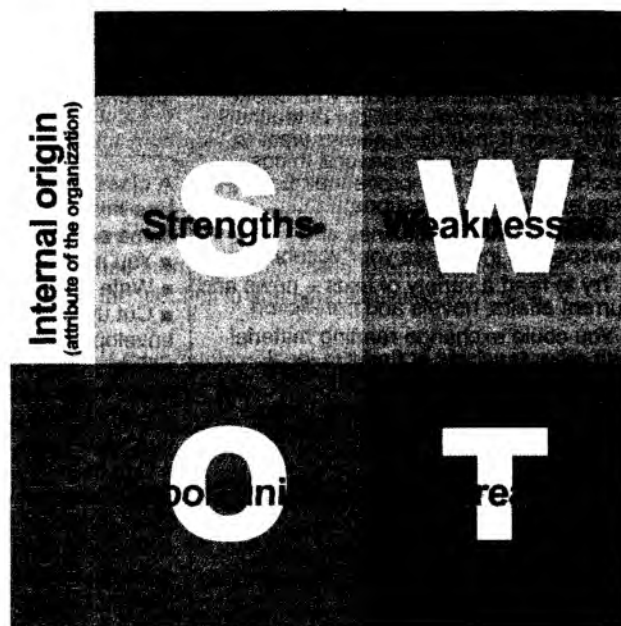
Munira SHODMONOVA,

A.Avloniy nomidagi XTXQTMOMI o'qituvchisi,
«Monitoring va marketing» bo'limi boshlig'i

MUMTOZ ADABIYOT SABOG'I uni o'qitishning yangi parametrlariga solish mumkin(mi?)

Adabiy ta'lim jarayoniga qo'yiladigan muhim talablardan biri – o'quvchilarda badiiy matn jozibasini idrok qilish, tahlil malakalarini rivojlantirishdan iborat. Bunda o'qituvchidan ta'lim jarayonining o'zgaruvchan sharoitlarida o'zini yo'qotmaslik, muammoni aniq ko'ra olish, uni idrok etish, yangiliklardan cho'chimaslik, erkin fikr yuritish, ixtirochilik kabi sifatlarga ega bo'lish talab etiladi. Shu maqsadda zamonaviy o'quv jarayonida reproduktiv usul bilan bir qatorda mahsuldor, ijodiy qidiruv usullarini ham qo'llash joiz. Ular o'quvchilarni «... mantiqiy fikr yuritish va muammolarni ilmiy asosda ijodiy yechishga o'rgatadi; zarur bilimlarni mustaqil ijodiy qidirishga odatlantiradi; qiyinchiliklarni yengish ko'nikmasini hosil qiladi; o'quv materialini tushunarli darajada bayon qilish va chuqur o'zlashtirish imkonini beradi; o'zlashtirilgan bilimlarning aniqligi va ishonchligini ta'minlaydi; bilim olishga qiziqish uyg'otadi, xullas, ijodkor shaxsni shakllantirishga yordam beradi».¹

Hozir ta'limda interfaol usullardan foydalanish keng ommalashib bormoqda. U ta'lim subyektlari – o'qituvchi, o'quvchi va o'quvchilar guruhining hamkorligi, qizg'in bahs-munozaralari, o'zaro fikr almashishi asosida tashkil etiladi. O'quvchilarda erkin fikriash, shaxsiy qarashlarini ikkilanmay bayon etish, muammoli vaziyatlarda yechimlarni birgalikda izlash, o'quv materiallarini o'zlashtirishda o'quvchilar yakdilligiga erishish, «o'qituvchi – o'quvchi – o'quvchilar guruhi»ning o'zaro hurmat, tushunish va qo'llab-quvvatlashlari, samimiy munosabatda bo'lishi bilan tavsiflanadi.² Mumtoz adabiyot namunalarini o'qitishda interfaol ta'limning bahs-munozara, muammoli vaziyat, trening, rolli o'yin, debat, intervyu, video-tahlil, taqdimot (yoki himoya) kabi metodlaridan foydalanish ko'zlangan samara omili bo'lib xizmat qiliadi. Quyida «SWOT», «T» chizmasi, «Tushunchalar tahlili», «Bumerang», «Blits so'rov», «FSMU» kabi interfaol usullarini qo'llash bilan bog'liq jihatlarga to'xtalib o'tamiz.

«SWOT» (**Strengths** – kuchli jihatlar, **Weaknesses** – zaif tomonlar yoki zaiflik, **Opportunities** – imkoniyatlar, **Threats** – tashqi muhitda mavjud xavf-xatarlar) metodida o'quv topshiriqlarini ishlab chiqish, ishtirokchilarda birlamchi va ikkilamchi ma'lumotlarni ajratish malakasini shakllantirish talab etiladi. Bu metodni amalga oshirish uchun kichik guruhlar faoliyati tashkil etiladi. Guruhlarga mavzular berilib, aynan mavzudagi muammoning kuchli va kuchsiz tomonlari hamda uni rivojlantiruvchi ichki imkoniyatlar bilan birga unga to'siq bo'luvchi tashqi xavf-xatarlar aks ettiriladi. Masalan, adabiyot darolarida mavzudagi asar qahramoni yoki voqelik tahlil qilinganda ushbu metoddan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda obrazning kuchli tomonlari, xarakteridagi zaiflik jihatlarini o'quvchilar tahlil qilar ekan, qahramonning imkoniyatlari hamda uning o'zligiga ta'sir qiluvchi xavf-xatar va oqibatlarini o'rganib chiqadilar. Asosan, bu metod quyidagi shaklda asar mohiyatini tahlil qilishda, uni strategik rejalashtirishda qo'l keladi:

Bu metodni qo'llashda bir dars oldin mazkur abbreviaturani tashkil etuvchi so'zlarning inglizcha shakli yozib ko'rsatiladi va yozdirib qo'yiladi. Ularning o'zbek tiliga tarjimai so'raladi. Agar tarjima qilishni umuman yoki qisman bilishmasa, shu metod qo'llanadigan keyingi darsga bu inglizcha to'rt so'zning ma'nosini bilib kelish topshirig'ini berish mumkin. Bu fanlararo aloqa – integratsiyaning kichik bir ko'rinishi bo'ladi. Shu metod qo'llanishi ko'zlangan mashg'ulot avvalida inglizcha qisqartma so'zni (ya'ni metodning nomini) o'zbek tilida qanday ifodalash mumkinligi haqidagi murakkab bo'lmagan, ayni paytda o'quvchilarni ijodiy fikriashga yo'llovchi muammoli savol qo'yish o'rinli bo'ladi. Biz tajriba o'tkazgan sinflarning barchasida o'quvchilar qiyinchiliksiz, eng muhimi, ko'tarinki kayfiyat bilan inglizcha «SWOT»ni o'zbekcha «KZIX» (kuchli jihatlar, zaif tomonlar, imkoniyatlar, xavf-xatarlar) tarzida ifodalash mumkinligini topa bildilar va shakliy ko'rinishini quyidagicha taklif qildilar:

Bu narsa barcha tajriba sinflarida mashg'ulot avvalidanoq o'quvchilarda ijodiy fikrlashga, izlanuvchanlikka moyillik uyg'otdi.

Ushbu metod asosida guruhlariga «Farhod va Shirin» dostonidagi Xusrav va Farhod obrazlariga tavsif berish, ularga xos jihatlarni tahlil qilish topshirig'i beriladi.

Birinchi guruh berilgan tahlil qolipiga ko'ra Xusravni shunday tavsiflashi mumkin:

Kuchli tomoni: hukmdor sifatida katta qudratga egaligi.

Zaif tomoni: hamma narsani zo'rlik, boylik hal etadi deb o'yiashi.

Imkoniyati: kuch bilan Shiringa egalik qilishi mumkinligi.

Xavf-xatar: o'g'li Sheruyni axloqsizligi, otasini yuz-xotir qilmasligi, qo'l ostidagilarining noroziligi va b.

Ikkinchi guruhning Farhod haqidagi fikrlari:

Kuchli tomoni: jismoniy imkoniyatlari, ko'p hunar egasi ekanligi, ma'naviy barkamolligi.

Zaif tomoni: ishonuvchanligi, soddaligi, aldovni rostdan ajrata olmasligi.

Imkoniyati: jismoniy imkoniyatlari, egallagan hunarlari va muhoraba qilish salohiyati tufayli dushman qo'shinini butunlay yo'q qilishi mumkinligi.

Xavf-xatar: ishonuvchanligi va soddaligidan yovuz kuchlarning foydalanishi.

Har bir fikr mantiqiy dalillar bilan isbotlanishi, bunda, albatta, matnga tayanilishi shart qilib qo'yiladi. Bu orqali bugungi ta'limga qo'yilayotgan o'quvchilarda ijodiy, mustaqil va tanqidiy tafakkurni shakllantirish vazifasi amalga oshadi.³ Bu metodni o'qituvchi ijodiy yondashib davom ettirgan holda yakunlashi kerak. Ya'ni aytilgan tavsiflardan hayotiy, badiiy umumlashma chiqarib, xulosaga kelish topshirig'ini berishi mumkin. Masalan, Xusrav haqidagi fikrlardan insonga tegishli hokimiyat, kuch-qudrat, cheksiz boylik kishining o'ziga ortiqcha baho berishiga sabab bo'lib, uni ma'naviy tubanlikka yetaklashi va bu zaiflikni keltirib chiqarishi mumkin ekan. Aynan Xusravning hukmdorligi, katta xazinaga egaligi uning o'jizligi bo'lmish hamma narsani zo'rlik, boylik hal etadi, deb o'ylashiga olib kelgan.

Farhod uchun xos bo'lgan ishonuvchanlik, soddalik, beg'uborlik bir qarashda doimo simpatiya uyg'otuvchi xarakter xususiyat bo'lib ko'rinadi. Lekin ular qahramon tushib qolgan muhitga ko'ra zaifligining atributlari tarzida namoyon bo'ldi. O'quvchilarga shuni singdirish kerakki, ijobiy yoki salbiy, go'zal yoki xunuk ko'ringan narsalarning haqiqiy bahosi ba'zan inson tushib qolgan muhit, bu muhitda kishi o'zini qanday tutishi yoki unga yuzma-yuz kelgan insonlarning munosabatidan kelib chiqib, boshqacha qiymat, baho olishi mumkin. Bunday ijodiy yechim, xulosa orqali o'qituvchi shogirdlarini chigal, g'oyat murakkab, hamisha jumboq kishilik turmushiga tayyorlaydi, ularga turli hayotiy vaziyatlar, turfa sajiyali insonlar bilan yuzlashganda eng to'g'ri yo'l yoki qarorni tanlay bilish muhimligini singdiradi.

«T» chizmasi metodi muammoni qo'yish va hal qilishning bir qator jihatlarini ta'riflash va yechishga imkon beradi. Ishtirokchilar kichik guruhlariga bo'linishadi hamda quyida tavsiya etilgan «T» chizmasi asosida asar qahramonlar (obrazlar)ining tasviri yoki tavsifini ochib berish barobarida ulargagina xos bo'lgan u yoki bu xususiyatlarini ajratadilar.

Mumtoz she'riyatdagi ma'shuqa va oshiq ob-azlarini bu metod bo'yicha quyidagicha o'rganish mumkin.

Ma'shuqa

Tashqi ko'rinishi ifodalari		Xarakter xususiyatlari
Go'zal Labi g'uncha Sochi sunbul Beli xipcha Nigohi o't Sarvqomat v.b.		Sho'x Iltifotsiz Zulmkor Sitamgar Qahrli Mag'rur v.b.

Oshiq

Tashqi ko'rinishi ifodalari		Xarakter xususiyatlari
Holi zabun Zorlanuvchi Qaddi dol Ko'z yoshi qon Rangi sariq Jismi zaif v.b.		Sabrli Yozg'irmaydi Xokisor Vafodor Ishqda barqaror Vasliga umidvor v.b.

Har bir ta'rif yoki tavsifga g'azallardagi baytardan misol keltirilishi hamda fikrni mantiqii dalillar bilan isbotlash yuqori baho (ball) uchun asos o'lishi kerak. Metod ta'riflangan adabiyotlarga o'ra jarayon shu o'rinda yakunlanadi. Lekin har janday metod qaysi fanda, qanday dars materialiga tatbiq qilinayotganiga ko'ra o'zgacha qo'llanishi tabiiy. O'qituvchi metodni ijodiy davom ettirgan holda ikki chizmadagi o'zaro bog'lanishi mumkin bo'lgan jihatlarni aniqlash topshirig'ini berishi mumkin. O'quvchilar bu ikki obraz chizmasini sinchiklab o'rganib, ular o'zaro tazodiy munosabatlarda bog'lanishini aniqlashlari lozim. Dastlab bir guruh tomonidan ikki obrazning birinchi jihati bo'lgan tashqi ko'rinishlaridagi o'zaro bog'lanish aniqlanadi.

Oshiq va ma'shuqaning tashqi ko'rinishlariga ko'ra o'zaro tazodiy bog'lanishi

Ma'shuqaning tashqi ko'rinishi ifodalari		Oshiqning tashqi ko'rinishi ifodalari
Go'zal Nigohi o't Sarvqomat Qizil yuzli Jismoniy barkamol v.b.		Holi zabun Ko'z yoshi qon Qaddi dol Rangi sariq Jismi zaif v.b.

Bu tazodiy (o'zaro zidlangan) munosabatlarga g'azallarda avvalo alohida-alohida kelgan, so'ng bir bayt doirasida parallel tasvirlangan misollar keltirilishi so'raladi. Bunda o'quvchilarga darslikdan, qo'shimcha material – devon, bayozlar, to'plamlardan foydalanishga ruxsat beriladi.

Boshqa guruh ma'shuqa va oshiq o'rtasidagi tazodiy munosabatni ularning xarakter xususiyatiga ko'ra ushbu «T» chizmasi metodi bo'yicha qiyoslashga kirishadi.

Oshiq va ma'shuqaning xarakter xususiyatlariga ko'ra o'zaro tazodiy bog'lanishi

Ma'shuqaning xarakter xususiyatlari		Oshiqning xarakter xususiyatlari
Sho'x Beparvo Shodon Bevafo Sitamgar v.b.		Xokisor Tinimsiz yorga intiluvchi Qayg'uga botgan Vafodor Ishqda barqaror v.b.

Yo'naltiruvchi savollar vositasida tazodiy voqelik aslida ikki subyekt (yoki obyekt)ni bir-biridan itaruvchi, bog'lanish, aloqadorlikni bartaraf etuvchi munosabat sanalishi, lekin bu badiiy voqelikda esa ularni o'zaro bog'lovchi, poetik voqelikni yuzaga keltiruvchi vosita ekanligi haqidagi xulosaga o'quvchilarning o'zlari kelishi adabiyot muallimining mahoratini ko'rsatadi.

(Davomi bor)

¹H.N. Азизходжаева. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. Т.: Издательско-полиграфический творческий дом имени Чулпана. С. 56.

²Q. Yo'ldoshev. Yangilangan pedagogik tafakkur va umumta'lim maktablarida adabiyot o'qitishning ilmiy-metodik asoslari. Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yoz.diss. T., 1996. 123-bet.

³O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. //Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T., 1997. 13-bet.

Valijon QODIROV,
Andijon viloyat Pedagog kadrlarni
qayta tayyorlash va malakasini oshirish
instituti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi,

Munira SHODMONOVA,
A.Avloniy nomidagi XTXQTMOMI o'qituvchisi,
«Monitoring va marketing» bo'limi boshlig'i

MUMTOZ ADABIYOT SABOG'I uni o'qitishning yangi parametrlariga solish mumkin(mi?)

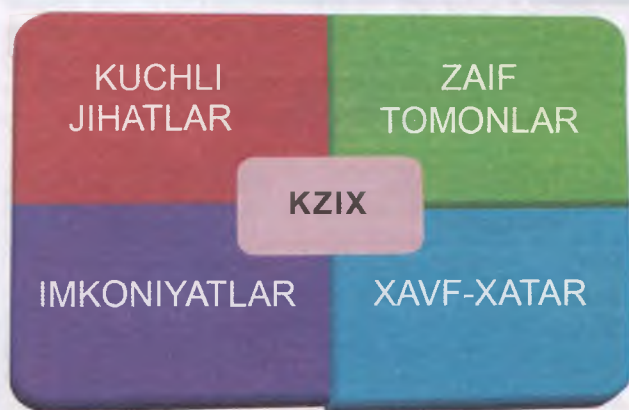
Adabiy ta'lim jarayoniga qo'yiladigan muhim talablardan biri – o'quvchilarda badiiy matn jozibasini idrok qilish, tahlil malakalarini rivojlantirishdan iborat. Bunda o'qituvchidan ta'lim jarayonining o'zgaruvchan sharoitlarida o'zini yo'qotmaslik, muammoni aniq ko'ra olish, uni idrok etish, yangiliklardan cho'chimaslik, erkin fikr yuritish, ixtirochilik kabi sifatlarga ega bo'lish talab etiladi. Shu maqsadda zamonaviy o'quv jarayonida reproduktiv usul bilan bir qatorda mahsuldor, ijodiy qidiruv usullarini ham qo'llash joiz. Ular o'quvchilarni «...mantiqiy fikr yuritish va muammolarni ilmiy asosda ijodiy yechishga o'rgatadi; zarur bilimlarni mustaqil ijodiy qidirishga odatlantiradi; qiyinchiliklarni yengish ko'nikmasini hosil qiladi; o'quv materialini tushunarli darajada bayon qilish va chuqur o'zlashtirish imkonini beradi; o'zlashtirilgan bilimlarning aniqligi va ishonchiligi ta'minlaydi; bilim olishga qiziqish uyg'otadi, xullas, ijodkor shaxsni shakllantirishga yordam beradi».¹

Hozir ta'limda interfaol usullardan foydalanish keng ommalashib bormoqda. U ta'lim subyektlari – o'qituvchi, o'quvchi va o'quvchilar guruhining hamkorligi, qizg'in bahs-munozaralari, o'zaro fikr almashishi asosida tashkil etiladi. O'quvchilarda erkin fikrlash, shaxsiy qarashlarini ikkilanmay bayon etish, muammoli vaziyatlarda yechimlarni birgalikda izlash, o'quv materiallarini o'zlashtirishda o'quvchilar yakdilligiga erishish, «o'qituvchi – o'quvchi – o'quvchilar guruhi»ning o'zaro hurmat, tushunish va qo'llab-quvvatlashlari, samimiy munosabatda bo'lishi bilan tavsiflanadi.² Mumtoz adabiyot namunalarini o'qitishda interfaol ta'limning bahs-munozara, muammoli vaziyat, trening, rolli o'yin, debat, intervyu, video-tahlil, taqdimot (yoki himoya) kabi metodlaridan foydalanish ko'zlangan samara omili bo'lib xizmat qiladi. Quyida «SWOT», «T» chizmasi, «Tushunchalar tahlili», «Bumerang», «Blits so'rov», «FSMU» kabi interfaol usullarini qo'llash bilan bog'liq jihatlariga to'xtalib o'tamiz.

«SWOT» (**Strengths** – kuchli jihatlar, **Weaknesses** – zaif tomonlar yoki zaiflik, **Opportunities** – imkoniyatlar, **Threats** – tashqi muhitda mavjud xavf-xatarlar) metodida o'quv topshiriqlarini ishlab chiqish, ishtirokchilarda birlamchi va ikkilamchi ma'lumotlarni ajratish malakasini shakllantirish talab etiladi. Bu metodni amalga oshirish uchun kichik guruhlar faoliyati tashkil etiladi. Guruhlarga mavzular berilib, aynan mavzudagi muammoning kuchli va kuchsiz tomonlari hamda uni rivojlantiruvchi ichki imkoniyatlar bilan birga unga to'siq bo'luvchi tashqi xavf-xatarlar aks ettiriladi. Masalan, adabiyot darolarida mavzudagi asar qahramoni yoki voqelik tahlil qilinganda ushbu metoddan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda obrazning kuchli tomonlari, xarakteridagi zaiflik jihatlarini o'quvchilar tahlil qilar ekan, qahramonning imkoniyatlari hamda uning ojizligiga ta'sir qiluvchi xavf-xatar va oqibatlarini o'rganib chiqadilar. Asosan, bu metod quyidagi shaklda asar mohiyatini tahlil qilishda, uni strategik rejalashtirishda qo'l keladi:

Bu metodni qo'llashda bir dars oldin mazkur abberviaturni tashkil etuvchi so'zlarning inglizcha shakli yozib ko'rsatiladi va yozdirib qo'yiladi. Ularning o'zbek tiliga tarjimasi so'raladi. Agar tarjima qilishni umuman yoki qisman bilishmasa, shu metod qo'llanadigan keyingi darsga bu inglizcha to'rt so'zning ma'nosini bilib kelish topshirig'ini berish mumkin. Bu fanlararo aloqa – integratsiyaning kichik bir ko'rinishi bo'ladi. Shu metod qo'llanishi ko'zlangan mashg'ulot avvalida inglizcha qisqartma so'zni (ya'ni metodning nomini) o'zbek tilida qanday ifodalash mumkinligi haqidagi murakkab bo'lmagan, ayni paytda o'quvchilarni ijodiy fikrlashga yo'llovchi muammoli savol qo'yish o'rinli bo'ladi. Biz tajriba o'tkazgan sinflarning barchasida o'quvchilar qiyinchiliksiz, eng muhimi, ko'tarinki kayfiyat bilan inglizcha «SWOT»ni o'zbekcha «KZIX» (kuchli jihatlar, zaif tomonlar, imkoniyatlar, xavf-xatarlar) tarzida ifodalash mumkinligini topa bildilar va shaklly ko'rinishini quyidagicha taklif qildilar:

Bu narsa barcha tajriba sinflarida mashg'ulot avvalidanoq o'quvchilarda ijodiy fikrlashga, izlanuvchanlikka moyillik uyg'otdi.

Ushbu metod asosida guruhlariga «Farhod va Shirin» dostonidagi Xusrav va Farhod obrazlariga tavsif berish, ularga xos jihatlarni tahlil qilish topshirig'i beriladi.

Birinchi guruh berilgan tahlil qolipiga ko'ra Xusravni shunday tavsiflashi mumkin:

Kuchli tomoni: hukmdor sifatida katta qudratga egaligi.

Zaif tomoni: hamma narsani zo'riik, boylik hal etadi deb o'ylashi.

Imkoniyati: kuch bilan Shiringa egalik qilishi mumkinligi.

Xavf-xatar: o'g'li Sheruyni axloqsizligi, otasini yuz-xotir qilmasligi, qo'l ostidagilarining noroziligi va b.

Ikkinchi guruhning Farhod haqidagi fikrlari:

Kuchli tomoni: jismoniy imkoniyatlari, ko'p hunar egasi ekanligi, ma'naviy barkamolligi.

Zaif tomoni: ishonuvchanligi, soddaligi, aldovni rostdan ajrata olmasligi.

Imkoniyati: jismoniy imkoniyatlari, egallagan hunarlari va muhoraba qilish salohiyati tufayli dushman qo'shinini butunlay yo'q qilishi mumkinligi.

Xavf-xatar: ishonuvchanligi va soddaligidan yovuz kuchlarning foydalanishi.

Har bir fikr mantiqiy dalillar bilan isbotlanishi, bunda, albatta, matnga tayanilishi shart qilib qo'yiladi. Bu orqali bugungi ta'limga qo'yilayotgan o'quvchilarda ijodiy, mustaqil va tanqidiy tafakkurni shakllantirish vazifasi amalga oshadi.³ Bu metodni o'qituvchi ijodiy yondashib davom ettirgan holda yakunlashi kerak. Ya'ni aytilgan tavsiflardan hayotiy, badiiy umumlashma chiqarib, xulosaga kelish topshirig'ini berishi mumkin. Masalan, Xusrav haqidagi fikriardan insonga tegishli hokimiyat, kuch-qudrat, cheksiz boylik kishining o'ziga ortiqcha baho berishiga sabab bo'lib, uni ma'naviy tubanlikka yetaklashi va bu zaiflikni keltirib chiqarishi mumkin ekan. Aynan Xusravning hukmdorligi, katta xazinaga egaligi uning o'zligi bo'lmish hamma narsani zo'rlik, boylik hal etadi, deb o'ylashiga olib kelgan.

Farhod uchun xos bo'lgan ishonuvchanlik, soddalik, beg'uborlik bir qarashda doimo simpatiya uyg'otuvchi xarakter xususiyat bo'lib ko'rinadi. Lekin ular qahramon tushib qolgan muhitga ko'ra zaifligining atributlari tarzida namoyon bo'ldi. O'quvchilarga shuni singdirish kerakki, ijobiy yoki salbiy, go'zal yoki xunuk ko'ringan narsalarning haqiqiy bahosi ba'zan inson tushib qolgan muhit, bu muhitda kishi o'zini qanday tutishi yoki unga yuzma-yuz kelgan insonlarning munosabatidan kelib chiqib, boshqacha qiymat, baho olishi mumkin. Bunday ijodiy yechim, xulosa orqali o'qituvchi shogirdlarini chigal, g'oyat murakkab, hamisha jumboq kishilik turmushiga tayyorlaydi, ularga turli hayotiy vaziyatlar, turfa sajiyali insonlar bilan yuzlashganda eng to'g'ri yo'l yoki qarorni tanlay bilish muhimligini singdiradi.

«T» **chizmasi** metodi muammoni qo'yish va hal qilishning bir qator jihatlarini ta'riflash va yechishga imkon beradi. Ishtirokchilar kichik guruhlariga bo'linishadi hamda quyida tavsifiya etilgan «T» chizmasi asosida asar qahramonlar (obrazlar)ning tasviri yoki tavsifini ochib berish barobarida ulargagina xos bo'lgan u yoki bu xususiyatlarini ajratadilar.

Mumtoz she'riyatdagi ma'shuqa va oshiq obrazlarini bu metod bo'yicha quyidagicha o'rganish mumkin.

Ma'shuqa

Tashqi ko'rinishi ifodalari	Xarakter xususiyatlari
Go'zal Labi g'uncha Sochi sunbul Beli xipcha Nigohi o't Sarvqomat v.b.	Sho'x Iltifotsiz Zulmkor Sitamgar Qahrli Mag'rur v.b.

Oshiq

Tashqi ko'rinishi ifodalari	Xarakter xususiyatlari
Holi zabun Zorlanuvchi Qaddi dol Ko'z yoshi qon Rangi sariq Jismi zaif v.b.	Sabri Yozg'irmaydi Xokisor Vafodor Ishqda barqaror Vaslga umidvor v.b.

Har bir ta'rif yoki tavsifga g'azallardagi baytlardan misol keltirilishi hamda fikrni mantiqli dalillar bilan isbotlash yuqori baho (ball) uchun asos bo'lishi kerak. Metod ta'riflangan adabiyotlarga ko'ra jarayon shu o'rinda yakunlanadi. Lekin har qanday metod qaysi fanda, qanday dars materialiga tatbiq qilinayotganiga ko'ra o'zgacha qo'llanishi tabiiy. O'qituvchi metodni ijodiy davom ettirgan holda ikki chizmadagi o'zaro bog'lanishi mumkin bo'lgan jihatlarni aniqlash topshirig'ini berishi mumkin. O'quvchilar bu ikki obraz chizmasini sinchiklab o'rganib, ular o'zaro tazodiy munosabatlarda bog'lanishini aniqlashlari lozim. Dastlab bir guruh tomonidan ikki obrazning birinchi jihati bo'lgan tashqi ko'rinishlaridagi o'zaro bog'lanish aniqlanadi.

Oshiq va ma'shuqaning tashqi ko'rinishlariga ko'ra o'zaro tazodiy bog'lanishi

Ma'shuqaning tashqi ko'rinishi ifodalari	Oshiqning tashqi ko'rinishi ifodalari
Go'zal Nigohi o't Sarvqomat Qizil yuzli Jismoniy barkamol v.b.	Holi zabun Ko'z yoshi qon Qaddi dol Rangi sariq Jismi zaif v.b.

Bu tazodiy (o'zaro zidlangan) munosabatlarga g'azallarda avvalo alohida-alohida kelgan, so'ng bir bayt doirasida parallel tasvirlangan misollar keltirilishi so'raladi. Bunda o'quvchilarga darslikdan, qo'shimcha material – devon, bayozlar, to'plamlardan foydalanishga ruxsat beriladi.

Boshqa guruh ma'shuqa va oshiq o'rtasidagi tazodiy munosabatni ularning xarakter xususiyatiga ko'ra ushbu «T» chizmasi metodi bo'yicha qi-yoslashga kirishadi.

Oshiq va ma'shuqaning xarakter xususiyatlariga ko'ra o'zaro tazodiy bog'lanishi

Ma'shuqaning xarakter xususiyatlari	Oshiqning xarakter xususiyatlari
Sho'x Beparvo Shodon Bevafo Sitamgar v.b.	Xokisor Tinimsiz yorga intiluvchi Qayg'uga botgan Vafodor Ishqda barqaror v.b.

Yo'naltiruvchi savollar vositasida tazodiy vo-qelik aslida ikki subyekt (yoki obyekt)ni bir-biridan itaruvchi, bog'lanish, aloqadorlikni bartaraf etuvchi munosabat sanalishi, lekin bu badiiy voqelikda esa ularni o'zaro bog'lovchi, poetik voqelikni yu-zaga keltiruvchi vosita ekanligi haqidagi xulosaga o'quvchilarning o'zlari kelishi adabiyot muallimi-ni mahoratini ko'rsatadi.

(Davomi bor)

¹H.N. Азизходжаева. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. Т.: Издательско-полиграфический творческий дом имени Чулпана. С. 56.

²Q. Yo'ldoshev. Yangilangan pedagogik tafakkur va umumta'lim maktablarida adabiyot o'qitishning ilmiy-metodik asoslari. Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yoz.diss. T., 1996. 123-bet.

³O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. //Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T., 1997. 13-bet.